

Samtida lundensisk essäistik

Från Big Bang till bordtennis

DANIEL HELSING

Essän fortsätter att vara en bred och livaktig litterär genre bland lundensare. Att teckna en heltäckande bild av den brokiga samling texter som är lundensisk essäistik låter sig dock knappast göras här. Det finns framför allt två skäl till det – och de är intressanta och instruktiva för att belysa essän som litterär form.

För det första finns det väldigt många som skriver essäistiskt. Det är en genre som lämpar sig för såväl journalister och författare som för forskare som vill diskutera forskningsrelaterade frågor i ett friare och mer lättillgängligt språk. Essän lämpar sig dessutom för ämnen och discipliner av alla de slag, från dagsaktuella ämnen till de eviga frågorna, från litteraturvetenskap och psykiatri till partikelfysik och kosmologi. I linje med detta finner man också olika typer av essäister runt om i Lund, både i de akademiska lundarna och utanför dem.

För det andra är essän en svåravgränsad genre. Naturvetenskapliga essäer närmar sig ofta populärvetenskapen, medan humanistiska essäer å andra sidan ofta närmar sig forskning. Därtill kommer att essän kan inkorporera drag från närliggande litterära genrer som aforismen, krönikan, reseskildringen, memoaren, historieskrivningen, reportageboken och debattinlägget. Det är omöjligt – och, i slutändan, fruktlöst – att försöka dra skarpa gränser mellan essän och dessa genrer. Men det betyder också att mängden texter som kan kallas essäistiska multiplicerar sig lavinartat.

När man ska lyfta fram enskilda lundensiska essäister blir intrycket därmed lätt splittrat och slumpartat. Att i

detta sammanhang utelämna många essäister är lika orättvist som det är ofrånkomligt.

En given utgångspunkt i den (någorlunda) samtida lundensiska essäistiken är dock Hans-Uno Bengtsson (1953–2007). Ingen torde vara mer lundensisk till lynnet än den alltför tidigt bortgångne teoretiske fysikern. Bengtsson debuterade som essäist redan 1980 med *Spisnosigheter* och publicerade därefter flitigt fram till sin död. I sina böcker och föreläsningar vägrade han hålla sig till en disciplin, utan kombinerade humanistisk lärdom och kuriosakunskap med naturvetenskapligt modelltänkande och matematiska formler. Just blandningen av humor, associationsrikedom och ekvationer är ett särdrag i hans böcker. Detta märks särskilt i en serie essäböcker från 1990-talet: *Nalle Puh och atomens existens* (1993), *Fysikens horisonter* (1996), *Fysik för fem sinnen* (1996) och *Konsten att uppskatta omvärlden* (1998). Nämnas bör också att Bengtsson insisterade på att stava ordet på det klassiska sättet: "essay".

En annan fysiker som har rönt stor uppmärksamhet är Bodil Jönsson (f. 1942). Hon blev känd för allmänheten genom medverkan i det klassiska tv-programmet *Fråga Lund*. 1999 publicerade hon en mycket uppmärksam bok som skulle bli startskottet för ett framgångsrikt författarskap: *Tio tankar om tid*. I sina böcker resonerar och reflekterar Jönsson bland annat om behovet av tid för eftertanke, vikten av att befinna sig i meningsfulla sammanhang och hur det är att åldras i ett samhälle som är stätt i ständig förändring.

Från kemins håll har de senaste åren den organiske

Fysikern, essäisten och popularisatorn
HANS-UNO BENGTTSSON förkroppsligade
för många den svårfångade lundaandan.
Här porträtterad av Q 1983.

kemisten Ulf Ellervik (f. 1969) stigit fram som en färgstark personlighet. Sedan 2011 har han publicerat fem böcker som kombinerar existentiella frågor med historiska och naturvetenskapliga perspektiv: *Ond kemi* (2011), *Njutning* (2013), *Den svåra konsten att leva* (2015), *Livet, kärleken och döden* (2016) och *Ursprung* (2016). Genomlysningen av de allmänmänskliga frågorna ur ett naturvetenskapligt perspektiv och mot en historisk bakgrund visar på ett exemplariskt sätt den potential som finns i essäformen – och, mer allmänt, i ett tvärvetenskapligt tankesätt som kombinerar naturvetenskap och humaniora.

Livsvetenskaperna har i Nils Uddenberg (f. 1938) en skicklig essäist som även han rör sig i gränslandet mellan naturvetenskap och humaniora. Uddenberg har i sina essäböcker bland annat skrivit om psykiatri (*Själen schamaner*, 2010), evolution (*Arvsdygden*, 1998) och relationer mellan människa och djur (*Gränsvarer*, 2009; *Gubbe och katt*, 2012). Han fick Augustpriset för *Idéer om livet* (2003), ett tvåbandsverk om biologins historia.

Även från humanistiskt håll kommer flera framstående essäister. Idé- och lärdomshistorikern Gunnar Broberg (f. 1942), som fick Augustpriset för antologin *Gyllene äpplen* (1992), har skrivit ett flertal essäböcker, nu senast om den mörka delen av dygnet i *Nattens historia* (2016). Från samma ämne kommer Svante Nordin (f. 1946), som bland annat har skrivit om filosofihistoria, till exempel i den Augustprisnominerade *Filosofernas krig* (1998).

Litteraturvetenskapen är ett annat ämne som har fostrat flera essäister. Förutom att vara en textform som av tradition ligger nära forskningsspråket i ämnet finns det forskare som har fokuserat särskilt mycket på essäistiken. På senare år märks Tranströmerexperten Niklas

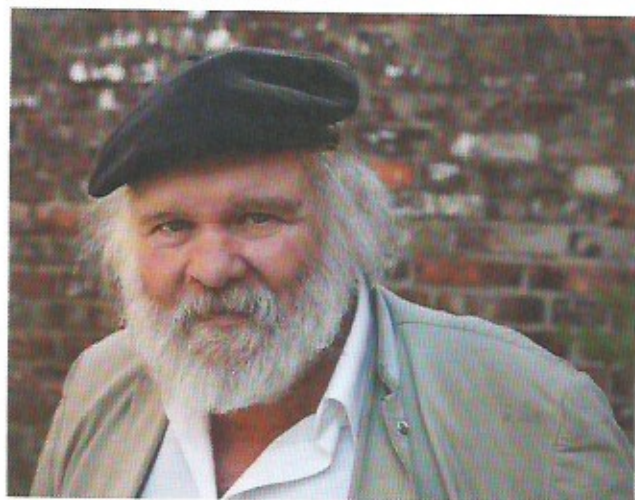
Schiöler (f. 1964), numera verksam vid Linnéuniversitetet, som har skrivit flera essäböcker, bland annat en om Tranströmer, Beethoven och Jan-Ove Waldner (*Konstellation*, 2001).

Till de mest kända personerna vid Lunds universitet hör tvivelsutan historikern Dick Harrison (f. 1966). Vid sidan av frekvent medverkan i svenska medier har han publicerat en mängd uppmärksammade böcker om historia. Nämnas kan Augustprisvinnaren *Stora döden* (2000), om digerdödens härjningar i medeltidens Europa, och ett trebandsverk om slaveriets historia (2006–08). Stark närvaro i offentligheten har också

ANN HEBERLEIN
SALOMON SCHULMAN
NILS UDDENBERG

Ann Heberlein (f. 1970), lektor i etik. Hon har bland annat skrivit om ondska, ansvar och hur det är att leva med psykisk sjukdom. Särskilt den självbiografiska boken *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva* (2008) blev mycket uppmärksammas när den kom ut. Bland de yngsta förmågorna, slutligen, märks Ola Wikander (f. 1981), verksam inom bibelvetenskap. Han har skrivit om äldre språks historia, bland annat i *Orden och evigheten* (2010).

Vid sidan av dessa essäister finns det en mängd andra med anknytning till staden och universitetet: Nina Björk, vars *Under det rosa täcket* från 1996 blev en omedelbar feministisk klassiker; Felix Heintzenberg, som 2016 tillsammans med Ole Jørgen Liodden gav ut den August-prisnominerade *Arktis*, en bok om en miljö som befinner sig under akut stress på grund av antropogena klimatförändringar; Maria Küchen, som 2016 skrev en uppmärksammas essäbok om människan och flygkonsten; Fredrik Sjöberg, lundastudent och sedermera hedersdoktor vid universitetet, vars mycket uppmärksammas bok *Flugfällan* (2004) nominerades till August-priset och 2016 belönades med IgNobelpriset i litteratur; Göran Lundstedt, som bland annat har skrivit om just essäns syskongenre aforistiken i *Det levda ordet* från 2006; Helmer Lång, som innehade stol nr 1 i Skånska Akademien och bland annat skrev en bok med den frestande titeln *Piraten och maten. En gastrosofisk essä* (1999); Salomon Schulman, barnläkare och lärare i jiddisch som bland annat har skrivit om Förintelsen; Per Svenson, som förutom att vara romanförfattare och översättare har skrivit ett flertal essäböcker, bland annat *Den gröna själen* från 2001; litteraturvetaren Per Rydén, som i en essätologi som också använder berättelseform (*Solskens-*

ULF ELLERVIK
NINA BJÖRK
NIKLAS SCHIÖLER

olympiaden, 1994; *Sommen*, 1997; *Söndag*, 2011) skriver personligt, kulturhistoriskt och självbiografiskt om svunna tider; Eva Österberg, historiker som i *Tystnader och tider* (2011) lyfter fram ett i våra dagar hotat fenomen: tystnaden. Fler finns, men att nämna dem alla går inte.

Slutligen är det viktigt att reflektera över essäistikens roll i universitetets liv. En uppgift vid sidan av forskning och undervisning är att forskare och lärare ska "samverka" med det omgivande samhället. Men samverkan ska inte bara leda till kunskapsspridning och ekonomisk tillväxt. Det är också att bjuda in till reflektion över de stora frågorna och de existentiella perspektiven, att försöka fånga universums mönster och hemligheter, att kritiskt analysera samhällsfenomen och mänsklig aktivitet, att tolka de världs- och lokalhistoriska skeendena och sammanhangen. Essäistiken är en genre som lämpar sig ypperligt för en sådan typ av samverkan. Omvänt kan man säga att även universitetet, i denna tid av ständigt ökande specialisering, vinner på essäisternas verksamhet, vinner på att det finns författare som med associationsrikedom och oväntade vändningar förmår dra paralleller mellan olika kunskapstraditioner och vetenskapliga fält. Utan sådana författare skulle de tvärvetenskapliga projekten vara färre och det intellektuella livet fattigare. Universitetet behöver sina essäister lika mycket som samhället behöver dem.

